

## **ДО ПИТАННЯ ПРО ОСОБЛИВОСТІ МЕХАНІЗМУ ПРИПИНЕННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ В СИЛУ ПРАВОПРИПИНЯЮЧОГО ЮРИДИЧНОГО ФАКТУ — ПЕРЕДАННЯ ВІДСТУПНОГО**

Відступне як одна з підстав припинення зобов'язань у цивільному праві стало предметом дослідження багатьох науковців, які присвятили свої праці проблематиці зобов'язальних правовідносин і зобов'язального права взагалі. Питання відступного в цивільному праві має яскраве практичне забарвлення, у зв'язку з чим розглядається науковцями переважно крізь призму практичних ситуацій і проблем правозастосування. Разом із тим, інша, теоретична, сторона припинення зобов'язання внаслідок відступного залишається малодослідженою. У зв'язку з цим, розгляд зазначеного питання з точки зору механізму правового регулювання цивільних майнових відносин, а саме такого його елемента, як юридичні факти, залишається актуальним.

Відступному як підставі припинення зобов'язання присвятили праці такі вітчизняні та зарубіжні вчені як М. Агарков, М. Брагінський, В. Борисова, І. Жилінкова, Я. Зейкан, Н. Кузнецова, Є. Крашенінников, О. Міхно, О. Первомайський, А. Рохлін, А. Сироткіна, Т. Фадеева, Я. Шевченко, О. Шиловост та ін.

Метою статті є дослідження особливостей застосування відступного як правоприпиняючого юридичного факту в зобов'язальній сфері цивільного права й механізму припинення зобов'язань внаслідок цієї обставини.

Відступне як спосіб припинення правовідносин має дуже довгу історію розвитку. Під «відступним» в буквальному, неюридичному, значенні прийнято розуміти визначену плату, частіше гроші, які пропонуються однією особою іншій за згоду відмовитися, відступити від чого-небудь. В такому значенні відступне може мати місце і між особами, що не зв'язані якими-небудь зобов'язальними відносинами. Такого роду відступне могло мати місце, наприклад, при проведенні торгів, коли більш дрібні покупці відкупалися від крупніших і заможніших конкурентів. Звісно, що такі угоди не передбачалися в жодному з діючих законів, а в дореволюційній юриспруденції розглядалися як такі, що не допускаються — «плутовські», шахрайські, такі, що здійснені з метою обманути [1, с. 7]. Багато авторів, які висловлювалися з приводу відступного відмічають, що відступне виникло як альтернатива належного виконання. В ситуації, коли боржник у зобов'язанні в силу яких-небудь причин не міг (чи не хотів) виконувати його відповідно до встановлених з самого початку умов, він, бажаючи «відкупитися» від зобов'язання, пропонував кредиторі що-небудь інше. Якщо кредитора це інше не задовольняло, він приймав заново запропоновану цінність [2, с. 49]. В такому сенсі відступне і належне виконання є правоприпиняючими юридичними фактами, які тягнуть наслідок у вигляді припинення зобов'язальних правовідносин, але які, в той же час, мають різні умови настання.

Стаття 600 Цивільного кодексу України (далі — ЦК України) встановлює, що зобов'язання припиняється за згодою сторін внаслідок передання боржником кредиторі відступного (грошей, іншого майна тощо). Розмір, строки й порядок передання відступного встановлюються сторонами [3].

Тобто юридичний факт припинення зобов'язання шляхом надання відступного може мати місце, лише за згодою сторін, у зв'язку з чим відступне розглядається як один з видів припинення зобов'язання за домовленістю сторін. Крім того, особливістю відступного за вітчизняним законодавством в порівнянні з законодавством інших країн, зокрема Російської Федерації (далі — РФ) є те, що воно визначається саме як гроші, майно тощо. А якщо навести приклад законодавства РФ, зокрема ст. 409 ЦК Російської Федерації, то згідно з цією нормою відступне — це плата грошей, передача майна тощо [4, с. 46]. Тобто за вітчизняним законодавством — це майно, а за законодав-

---

ством РФ — це процес. Як юридичний факт і як правочин відступне має місце одночасно з моментом припинення зобов'язання, тобто в момент визначений сторонами зобов'язання у зв'язку з чим немає значення що є відступним: майно чи процес його передачі. Адже вчинення правочину з відступного автоматично припиняє зобов'язання у зв'язку з чим боржник втрачає право власності на відступне, а кредитор, навпаки, набуває його. До того ж в цей момент відступне перестає бути таким, але зупинимося на моменті припинення зобов'язання трохи далі. З наведеного вище можна зробити висновок, що передача відступного крім того, що припиняє зобов'язання й право власності боржника з одночасним набуттям права власності кредитором, змінює правову природу речей або взагалі майна, яке передається. До моменту передачі це лише майно, але в разі згоди кредитора на його отримання як відступного воно стає відступним і в момент набуття права власності на це майно, наприклад шляхом нотаріально посвідченої угоди чи її державної реєстрації, це майно перестає бути відступним і стає приватною власністю кредитора. В іншому випадку це майно називалося б відступним весь час його існування, що суперечить принципу розумності в цивільному праві.

Під предметом відступного розуміють майнові цінності, які боржник може запропонувати кредитору в обмін на виконання первинного зобов'язання. В силу того, що перелік майна, яке може бути предметом відступного, визначений в ст. 600 ЦК України, не є вичерпним, керуючись визначенням майна, наданим в ст. 190 ЦК України і маючи на увазі зміст зобов'язання, який полягає в обов'язку однієї особи вчинити певні дії і права іншої особи вимагати їх здійснення, представляється можливим використовувати в якості предмета відступного не тільки майно (включаючи речі і права вимоги), але і дії [1, с. 7].

З метою захисту прав учасників цивільних відносин юридичний факт припинення зобов'язання переданням відступного має належним чином оформлюватися. В силу того, що відступне здійснюється за допомогою укладення двостороннього правочину, тобто договору між кредитором і боржником, метою якого є припинення договірних стосунків [4, с. 46], останній має підтверджувати досягнення згоди сторонами щодо:

- зобов'язання, яке припиняється відступним;
- якості та кількості об'єкта, який є відступним;
- строку передання відступного;

— порядку передання відступного [5, с. 34]. Останнє є нічим іншим як способом виконання другого (допоміжного) зобов'язання. В такому разі, належне виконання допоміжного зобов'язання забезпечує припинення основного зобов'язання. Крім того, додаткове зобов'язання в цьому випадку є юридичним фактом припинення основного. Вартість відступного, що передається, не обов'язково повинна дорівнювати сумі боргу [6, с. 30]. Сторони вільні у встановленні будь-якого розміру відступного [1, с. 9]. Правочин передання відступного повинен відповідати загальним вимогам до форми угод. Якщо ж як відступне передається нерухомість, то, звичайно, така угода має бути нотаріально посвідчена і у встановленому порядку зареєстрована [6, с. 30]. Угода про відступне, як правило, укладається вже в ході виконання зобов'язання, у тому числі й після закінчення зазначеного в зобов'язанні терміну [7, с. 375], що встановлює час можливості існування правоприпиняючого юридичного факту з відступного починаючи з моменту укладення зобов'язання, яке має припинитися відступним і до моменту закінчення позовної давності з приводу його неналежного виконання.

Ми згодні з позицією О. Міхно, на думку якої на практиці може відбуватися частково виконання основного договірної зобов'язання, а за невиконання іншої частини зобов'язання здійснюватися передача відступного [4, с. 47].

Крім додаткової угоди відступне може бути оформлене окремою угодою. В такому разі вона не буде прив'язуватися до основної і має бути оформлена згідно з загальними вимогами щодо правочинів. Сторони укладають договір про передання відступного з одночасним зазначенням того, що первісний договір, внаслідок укладення договору про відступне, припиняється [5, с. 34]. Прикладом предмету відступу із практики реальних угод в Україні може бути наступне: «Сторони погодилися на припинення зобов'язання по виплаті 20 тис. грн. за договором № 5 від 17 січня

---

2004 року переданням відступного — автомобіля «Опель Вектра» 1994 р. випуску, заводський номер № 00000000» [6, с. 30].

Від звичайної заміни зобов'язань відступне відрізняється тим, що перше завжди відбувається до, а друге — після того, як зобов'язання виявилось порушеним, а також тим, що при першій обставині — на відміну від другої, зобов'язання припиняється без його перетворення на інше [4, с. 45].

Цікавим з точки зору цивільного права є можливість віднесення неустойки і завдатку до відступного. Адже як неустойку, так і завдаток прийнято відносити до забезпечувальних заходів, які одночасно є заходами цивільно-правової відповідальності. Забезпечувальний механізм завдатку зводиться до того, що сторона, яка відповідає за порушення зобов'язання, несе майнові втрати в розмірі суми завдатку. Завдаток у даному випадку дуже походить на штраф, а точніше — на залікову неустойку, оскільки, втративши завдаток, порушник повинен відшкодувати іншій стороні збитки із зарахуванням суми завдатку. У разі застосування сторонами завдатку як відступного зобов'язання припиняється і ні про яке додаткове майнове обтяження винної сторони не йдеться. У такому випадку сторони обмежують відповідальність за порушення зобов'язання втратою завдатку, визначивши його відступним, а значить відшкодування збитків не відбувається. Від домовленості сторін і залежить застосування завдатку як відступного, тобто припинення зобов'язання переданням завдатку, а не забезпечення його виконання [8, с. 53].

Щодо моменту, в який має місце юридичний факт, який припиняє відступне, то його визначення залежить від різних обставин. З цього приводу доктрина й практика виробили три підходи. Згідно з першим, момент припинення зобов'язання пов'язується з моментом передання відступного кредиторю. Тобто відступне є реальним правочином. Недолік даного підходу, на думку А. Сироткіної, полягає в тому, що таке відступне не буде сприйняте комерційним оборотом, в якому випадки ототожнення моменту укладення угоди і моменту передання відступного для виконання цієї угоди вкрай рідкі, але надзвичайно важливим є виникнення у контрагентів нових зобов'язань з надання відступного з моменту укладення відповідної угоди. Коли ж відступне — реальна угода, така зв'язаність сторін відступним з моменту досягнення домовленості про відступне до моменту передання відступного буде відсутньою. Другий можливий підхід полягає у тому, що зобов'язання припиняється з моменту укладення сторонами угоди про відступне, тобто відступне — консенсуальна угода. Вибір даної позиції породжує втрату відмінностей між відступним і новацією. Третій варіант полягає в розумінні відступного як явища зі складним фактичним складом — угода про відступне плюс його надання, що дозволяє підкреслити юридичний зв'язок сторін угоди про відступне і одночасно відстрочити момент припинення зобов'язання до моменту фактичного надання відступного [9, с. 50].

Вважаємо, що момент настання правоприпиняючого юридичного факту має визначатися сторонами зобов'язання. В такому разі сторони зобов'язання, керуючись принципом свободи договору, вільні у виборі моменту у часі, коли основне зобов'язання припиняється. Вони можуть визначити цей час як конкретний (день, година) або прив'язати її до певного явища (передача речі, підписання угоди). Якщо ж сторони в зобов'язанні не передбачили момент припинення основного зобов'язання відступним, то цей момент має визначатися в залежності від предмету відступного. Якщо це матеріальна річ чи гроші, то основне зобов'язання припиняється в момент їх передачі кредитором. Якщо ж предметом відступного є права, то — в момент укладення договору про надання відступного. Якщо ж предметом відступного є дії певного характеру, то з моменту їх вчинення, а якщо вона приводить до певного матеріального результату — в момент прийняття цього результату кредитором.

Необхідно зазначити, що ЦК України відносить відступне до підстав припинення зобов'язань, а такі правники як М. Брагінський, Т. Фадеєва та інші, — до способів припинення договору [4, с. 47]. З точки зору ж правоприпиняючих юридичних фактів — це певна дія сторін, або сторони зобов'язання з яким договір або закон пов'язують припинення права власності боржника на певне майно і його виникнення у кредитора за зобов'язанням у зв'язку з чим останнє припиняється.

Таким чином, правоприпиняючий юридичний факт у формі відступного може мати місце лише за домовленістю сторін зобов'язання, що є необхідною умовою для припинення останньо-

го. Порушення цієї вимоги призводить до того, що відступне взагалі не може мати місця як правоприпиняючий юридичний факт і призводити до припинення зобов'язання. Момент настання правоприпиняючого юридичного факту і, відповідно, припинення зобов'язання, визначається сторонами зобов'язання, а якщо сторони не передбачили цей момент в умовах договору, тоді він визначається предметом зобов'язання.

#### **Використана література:**

1. *Шилохвост О.* Отступное — способ прекращения обязательств / О. Шилохвост // Российская юстиция. — 1998. — № 11. — С. 7-9.
2. *Рохлин А.* Юридические особенности отношений из отступного / А. Рохлин // Хозяйство и право. — 2002. — № 7. — С. 48-56.
3. *Цивільний кодекс України* : станом на 1 листопада 2011 року // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — №№ 40-44. — Ст. 356.
4. *Міхно О.* Відступне як підстава припинення договору за новим Цивільним кодексом України / О. Міхно // Підприємництво, господарство і право. — 2004. — № 6. — С. 45-47.
5. *Первомайський О.* Застосування інституту припинення зобов'язань у нотаріальній практиці / О. Первомайський // Мала енциклопедія нотаріуса. — 2006. — № 1 (25). — С. 32-34.
6. *Зейкан Я.* Припинення зобов'язань переданням відступного / Я. Зейкан // Адвокат. — 2005. — № 1. — С. 30.
7. *Цивільне право України: [підручник]* / Є. О. Харитонов, Н. О. Саніахметова. — К.: Істина, 2003. — 776 с.
8. *Пучковська І. Й.* Щодо питання припинення зобов'язання завдатком / І. Й. Пучковська // Проблеми законності : респ. міжвідом. наук. зб. / [відп. ред. В. Я. Тацій]. — Х.: Нац. юрид. акад. України, 2007. — Вип. 90. — С. 45-54.
9. *Сироткина А.* Прекращение обязательств / А. Сироткина // Хозяйство и право. — 2009. — № 4. — С. 47-53.

#### **Коструба А. В. До питання про особливості механізму припинення зобов'язань в силу правоприпиняючого юридичного факту — передавання відступного.**

Стаття присвячена дослідженню особливостей відступного як правоприпиняючого юридичного факту в зобов'язальній сфері цивільного права, зокрема, момент припинення зобов'язання відступним, його форми і порядок оформлення.

*Ключові слова:* зобов'язання, припинення зобов'язань, юридичний факт, правоприпиняючий юридичний факт, припинення прав, відступне, передавання відступного.

#### **Коструба А. В. К вопросу об особенностях механизма прекращения обязательств в силу правопрекращающего юридического факта — передачи отступного.**

Статья посвящена исследованию особенностей отступного как правопрекращающего юридического факта в обязательственной сфере гражданского права, в частности, момент прекращения обязательства отступным, его формы и порядок оформления.

*Ключевые слова:* обязательство, прекращение обязательств, юридический факт, правопрекращающий юридический факт, прекращение права, отступное, передача отступного.

#### **Kostruba A. On Issue of Termination Mechanism as a Result of Rights-Terminating Fact as Assignment of Indemnity.**

The article is devoted to termination mechanism on the basis of assignment of indemnity. The features of indemnity as a right-depriving legal fact in civil law obligation are explored, in particular the moment of discontinuance of obligation by indemnity, its forms and order of legalization.

*Key words:* obligation, discontinuance of obligations, legal fact, right-depriving right deprivation, indemnity, assignment of indemnity.